
Sociální a kulturní antropologie

Thomas Hylland Eriksen

Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Eriksen, Thomas Hylland

Sociální a kulturní antropologie / Thomas Hylland Eriksen. --

Vyd.1. -- Praha : Portál, 2008. -- 408 s.

Název originálu: Små steder - store spørsmål

Název anglického vydání: Small places, large issues

Přeloženo z anglického vydání norského originálu

ISBN 978-80-7367-465-6 (váz.)

572.028 * 572.026 * 572:001.891

- sociální antropologie

- kulturní antropologie

- antropologický výzkum

- učebnice vysokých škol

572 - Antropologie [1]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

Lektoroval doc. PhDr. František Vrhel, CSc.

Původní norské vydání:

Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi

Vyšlo v nakladatelství Universitetsforlaget, Oslo.

Přeloženo z anglického vydání:

Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology

Vyšlo v nakladatelství Pluto Press, Londýn.

© Thomas Hylland Eriksen 1995, 2001

České vydání:

Translation © Hana Loupová, 2008

© Portál, s. r. o., Praha 2008

ISBN 978-80-7367-465-6

Obsah

Předmluva	7
Předmluva ke druhému vydání	9
1. Úvod: Srovnání a souvislosti	11
2. Stručné dějiny antropologie	21
3. Terénní výzkum a jeho interpretace	39
4. Sociální osoba	57
5. Místní uspořádání	79
6. Jedinec a společnost	97
7. Příbuzenství a původ	121
8. Manželství a aliance	139
9. Gender a věk	157
10. Společenské hierarchie	177
11. Politika a moc	195
12. Směna	217
13. Výroba a technologie	237
14. Náboženství a rituál	255
15. Způsoby myšlení	277
16. Úskalí mnohočetných tradic	297
17. Etnicita	315

18. Politika identity: nacionalismus a menšiny	331
19. Globální, lokální a glokální	353
Závěr: Co dál?	373
Rejstřík	377
Literatura	389

Předmluva

Psát základní učebnici je jako žonglovat s příliš mnoha míčky najednou – nebo, abychom zneužili ještě jeden příměr, jako zabíjet co nejvíce much co nejméně ranami. Při práci s různými verzemi této knihy (v Norsku vyšla v jiném vydání) mě nepřestávala překvapovat neuvěřitelná rozmanitost tématu. Od příznivě nakloněných čtenářů i posuzovatelů se mi dostalo množství užitečných připomínek i návrhů, ale bohužel nebylo možné, abych vzal v úvahu každý dobrý návrh. Kniha je už tak dost objemná, že bylo nutné přijmout řadu nesnadných rozhodnutí.

Čtenáři, kterým antropologie není tak zcela cizí, si možná všimnou, že tato kniha vychází z evropského, a zejména britského (a skandinávského) teoretického antropologického systému, ale možná zaznamenají i zřetelný vliv francouzského strukturalismu a americké symbolické antropologie. Citace z prací napsaných v jiném jazyce než v angličtině uvádím ve svém vlastním překladu.

Mým nejkontroverznějším počinem je patrně to, že jsem v několika kapitolách umístil do popředí „klasický“ antropologický výzkum, i když samozřejmě nepomíjím ani výsledky novějších výzkumů. K tomuto rozhodnutí mě vedlo zejména přesvědčení, že pokud chceme porozumět pozdějším trendům a diskutovat, je velkou výhodou, známe-li přinejmenším hlavní rysy klasických studií.

Na teoretické i empirické úrovni se odehrává postupný přesun od jednoduchých ke stále složitějším modelům a sociokulturním prostředím. Tato učebnice přináší zhuštěný přehled základních etnografických monografií, které zůstávají naprosto nezbytnou součástí počátečních fází studia každého antropologa, a měla by se tak stát jejich doprovodným svazkem.

Při psaní knihy bylo mým cílem seznámit studenty s předmětem sociální antropologie a s antropologickým způsobem uvažování. Jsem přesvědčen o tom, že srovnávací studium společnosti a kultury je základní intelektuální činností, jež oplývá nesmírně silným existenciálním a politickým potenciálem. Studium různých společností se dozvídáme něco podstatného nejen o světě, ale také o nás samých. Řečeno s Kirsten Hastrup, činnost antropologů spočívá v tom, že z důvěrně známých věcí a jevů dělají exotické a z exotických zase důvěrně známé. Z tohoto důvodu je základním pozadím srovnávání se „západní“ společností, i když se snad v danou chvíli zabýváme melanéským obřadem darování, malgašskými rituály nebo politikou Nuerů. Tuto knihu lze vlastně číst jako řadu přednášek o srovnávacím myšlení.

Práce na knize pro mě byla zdrojem radosti, ale také frustrace a občasného zoufalství. Jsem proto upřímně vděčný Richardu Wilsonovi, Timu Ingoldovi a mým početným skandinávským kolegům a kritikům norského vydání knihy za jejich povzbuzení a podnětné připomínky. K tomuto vydání také přispěla svými užitečnými připomínkami Margaret E. Kenna. Přestože by z mé strany bylo pokrytecké tvrdit, že jsem se od svých studentů na univerzitě v Oslu naučil mnohému o antropologii, pravdou je, že jsem se od nich dozvěděl většinu toho, co vím o vyučování antropologie. V tomto smyslu jsou tedy i oni spoluviníky. Ale jak už to chodí v tomto typu společnosti, odpovědnost za celé dílo spočívá výhradně na mně.

Thomas Hylland Eriksen

Oslo

léto 1995

Předmluva ke druhému vydání

Když jsem se rozhodl revidovat a aktualizovat tuto knihu, byl původní rukopis pět let starý. Nebylo by přesné tvrdit, že se antropologie během té doby pronikavě změnila. Přesto se však ukázalo, že můj úkol bude rozsáhlejší a obtížnější, než jsem čekal. Nejméně obtížnou částí mé práce byla samotná aktualizace textu s odkazy na důležité práce z poslední doby, nezbytné doplnění dějin antropologie (kapitola 2 tohoto vydání) a úvod do nových oblastí výzkumu fotbalem počínaje a internetem konče. Mnohem náročnější bylo obhájit trvalý význam „klasické“ sociální antropologie, kterou bráním před stále hlasitějšími (a módními) alternativami, jež se snaží pochopit smysl jednoty a rozmanitosti lidstva. Jak společenské disciplíny (někdy označované jako kulturní studia), tak přístupy vypůjčené z přírodních věd (nejvlivnější z nich jsou evoluční psychologie nebo sociobiologie druhé generace) nabízejí odpovědi na některé otázky, které klade sociální antropologie – o podstatě společnosti, složitosti etnického původu a podobně. Za této situace by nebylo dobrým řešením ani antagonistické soupeření, ani splývání uvedených vědních oborů v jednu sociokulturní „superdisciplínu“. Já sám jsem zastáncem otevřenosti, vzájemného respektu a konstruktivního dialogu. Druhé vydání této knihy srozumitelněji specifikuje, čím metody, teorie a soudobý výzkum sociální antropologie přispívají ke studiu současného světa. Doufám, že čtenář nakonec dospěje k přesvědčení, že pojednání o kultuře a společnosti musí obsahovat i etnografickou složku a že vědomosti o tradičních a „vzdálených“ společenstvích významně přispívají k pochopení moderních fenoménů, jimiž jsou například cestování, etnické násilí a migrace.

Od prvního vydání této knihy se objevilo mnoho souhrnných a přehledných prací o našem oboru, možná v důsledku úzkosti související s koncem tisíciletí a snahy bilancovat a pohlížet kupředu. Snad nejtypičtějším příkladem je práce Nigela Rapporta a Joanny Overing *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts* (2000), která se skládá ze šedesáti esejů (od eseje „Hybný faktor a jeho působení“ až po „Písmo“). Kniha neobsahuje některé pojmy, které já osobně považuji za „klíčové“, například etnicita, náboženství nebo technologie, ale na druhé straně přináší skvělá pojednání o tématech, jako jsou například „Okamžiky bytí“ nebo „Individualita“. Práce Alana Barnarda a Jonathana Spencera *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (1996) a rozsáhlá publikace Davida Levinsona a Melvina Embera *Encyclopedia of Cultural Anthropology* (1996) mapují disciplínu abecedně řazenými hesly se zajímavými obměnami – první zmíněná práce je britská, druhá americká –, zatímco *An Introduction to Theory in Anthropology* (1997) Roberta Laytona a *History and Theory in Anthropology* (2000) Alana Barnarda přinášejí rozdílné pohledy na vývoj antropologie ve 20. století. Priority se nutně liší. Tato kniha se od výše uvedených prací odlišuje tím, že je strukturována tematicky; diskuse o teoriích se vážou k významným pojmům – příbuzenství, hospodářství, genderové vztahy, politika –, jimiž se antropologové zabývají. Vycházím z přesvědčení, že sociální antropologie má před sebou světlou budoucnost – nikoli navzdory změnám, které se odehrály v myšlenkovém světě i ve světě, jehož zkoumáním se zabýváme, ale právě díky nim.

Mé díky patří přátelům a kolegům z katedry sociální antropologie na univerzitě v Oslu, kteří se mnou vycházejí již po mnoho let, a jedné sociální formě, která je sice novějšího data, ale přesto zaujímá v mém životě nesmírně důležité místo – je to moje milovaná Kari a naše děti Ole Johan a Amanda.

Thomas Hylland Eriksen

Oslo
jaro 2001

Úvod: Srovnání a souvislosti

Antropologie je filozofie obohacená o lidi.

Tim Ingold

Tato kniha je pozváním na cestu, která je podle autorova názoru jednou z nejužitečnějších cest, na jakou se člověk může vydat – a zcela určitě je jednou z nejdelších. Zavede čtenáře z vlhkých deštných pralesů Amazonie do chladných severských polopouští, od mrakodrapů na Manhattanu k hliněným chýším sahelu; od vesnic v horách Nové Guineje až do afrických měst.

Cesta je dlouhá i v jiném smyslu slova. Předmětem zájmu sociální a kulturní antropologie je celá lidská společnost; jejím cílem je pochopit souvislosti mezi různými aspekty naší existence. Jestliže například zkoumáme tradiční hospodářský systém Tivů ve střední Nigérii, důležitou součástí našeho studia je také snaha zjistit, jak hospodářství Tivů souvisí s ostatními aspekty jejich společnosti. Pokud tento rozměr chybí, je hospodářský systém Tivů pro antropologa nepochopitelný. Nevíme-li, že Tivové tradičně nemohou kupovat a prodávat půdu a že k placení obvykle nepoužívají peníze, nepochybně nedokážeme porozumět tomu, jak oni sami vysvětlují svou situaci a jak jejich společenství reaguje na ekonomické změny, jež před ně postavil kolonialismus.

Antropologie se pokouší vysvětlit společenské a kulturní rozdíly ve světě, ale rozhodující součástí antropologických projektů je také snaha porozumět podobnostem mezi společenskými systémy a lidskými vztahy. Jeden z nejvýznamnějších antropologů 20. století, Claude Lévi-Strauss, to vyjádřil slovy: „Předmětem výzkumu antropologie je člověk, ale na rozdíl od ostatních humanitních věd se

antropologie pokouší uchopit svůj předmět v jeho nejrozmanitějších projevech“ (1983, s. 49). Jinými slovy řečeno, antropologie zkoumá, jak mohou být lidé rozdílní, ale snaží se také zjistit, do jaké míry lze tvrdit, že všichni lidé mají něco společného.

Jiný význačný antropolog, Clifford Geertz, vyjádřil podobný názor v eseji, jež se zabývá rozdíly mezi lidmi a zvířaty:

Chceme-li zjistit, co je člověk, můžeme najít jenom v tom, co jsou lidé, a to je především velice různé. Pochopením této různosti – jejího rozsahu, povahy, základu a implikací – dojdeme k vytvoření takového pojetí lidské přirozenosti, které více než statistický obraz a méně než primitivistický sen má jak podstatu, tak pravdivost. (Geertz, 1973, s. 52)

Přestože antropologové mají rozmanité a často také úzce specializované zájmy, spojuje je společná snaha pochopit souvislosti *uvnitř* jednotlivých společenství i *mezi* nimi. Jakmile pokročíme na naší cestě a seznámíme se blíže s teoriemi sociální a kulturní antropologie, zřetelně si uvědomíme, že k těmto problémům lze přistupovat z mnoha různých stran. Ať už se člověk zajímá o to, proč a v jakém smyslu Azandové ze střední Afriky věří v čarodějnice, proč je v Brazílii větší sociální nerovnost než ve Švédsku, jak se obyvatelé ostrova Mauricius vyhýbají etnickým konfliktům nebo co se v posledních letech stalo s tradičním způsobem života Inuitů (Eskymáků), zjistí, že ve většině případů se těmito otázkami zabýval přinejmenším jeden antropolog a napsal o tom pojednání. Ať už člověk hodlá studovat náboženství, výchovu dětí, politickou moc, ekonomický život, nebo vztahy mezi muži a ženami, v profesionální antropologické literatuře najde inspiraci a poučení.

Náplní oboru je rovněž zkoumání vzájemných vztahů mezi různými aspekty lidské existence. Při zkoumání těchto vztahů antropologové obvykle vycházejí z podrobného studia místního života konkrétní společnosti nebo vymezeného sociálního prostředí. Dalo by se tedy říct, že antropologie si klade velké otázky, ale své nejdůležitější postřehy čerpá z málo významných míst.

Tradiční důraz antropologie na malé neindustriální společnosti byl obvykle považován za její charakteristický rys. Změny ve světě i v oboru samém však vedly k tomu, že tento trend již není úplně přesný. Prakticky každý společenský systém lze studovat z antropologického hlediska a současný antropologický výzkum vykazuje nesmírně široký empirický i tematický záběr.

Vymezení předmětu

Co tedy je antropologie? Začneme od etymologie pojmu. Samotný výraz je tvořen dvěma řeckými slovy, *anthropos* a *logos*, která lze přeložit jako *člověk* a *rozum*. Antropologie je tedy „nauka o člověku“. Sociální antropologie je nauka o člověku ve společnosti. Taková definice samozřejmě odpovídá nejen antropologii, ale také jiným společenským vědám, ale pro začátek může být užitečná.

Zásadní význam v oboru antropologie má také termín *kultura*. Pochází z latinského slova *colere*, což znamená pěstovat, kultivovat. (Stejný původ má i slovo *kolonie*.) Kulturní antropologie je tedy „nauka o kultivovaných lidech“, tzn. nauka o těch aspektech lidství, jež nejsou dané, ale spíše získané.

Samotné slovo *kultura* (*culture*) je v angličtině považováno za jedno ze dvou nebo tří nejsložitějších slov (Williams, 1981, s. 87). Clyde Kluckhohn a Alfred Kroeber (1952) uvedli 161 různých definic kultury. Není možné, abychom se na tomto místě zabývali většinou z nich, a kromě toho mnohé jsou naštěstí dosti podobné. Definujme si tedy kulturu jako ty schopnosti, představy a formy chování, které si lidé osvojili jako příslušníci společnosti. Definice tohoto typu je připisována viktoriánskému antropologovi Edwardu Tylorovi a Geertzovi (přestože Geertz zdůrazňuje spíše význam než chování) a antropologové ji používají nejčastěji.

Kultura však v sobě skrývá základní dvojznačnost. Na jedné straně jsou všichni lidé stejnou měrou kulturní a v tomto smyslu termín *kultura* odkazuje k základní *podobnosti* mezi lidmi. Na druhé straně ale lidé získali různé schopnosti, představy atd., a jsou tedy díky kultuře *odlišní*. Jinými slovy řečeno, kultura se vztahuje k základním podobnostem i k systematickým odlišnostem mezi lidmi.

Vypadá-li to poněkud složitě, musíme v tomto okamžiku míru složitosti ještě zvýšit. Pravda je taková, že antropologové na obou stranách Atlantiku v posledních desetiletích 20. století pojem kultury hluboce zpochybňovali. Vlivný geertzianský koncept kultury, který byl rozpracován v řadě erudovaných a elegantních esejí napsaných v šedesátých a sedmdesátých letech (Geertz, 1973; 1983), popisoval kulturu jednak jako integrovaný celek či jako skládačku, kde byly po ruce všechny jednotlivé dílky, jednak jako systém významů sdílených v určitém společenství. Kultura se tedy jevila jako integrovaná, sdílená ve skupině a ostře ohraničená. Ale co s odchylkami v rámci skupiny, co s podobnostmi a vzájemnými kontakty mezi sousedícími skupinami – a co třeba s technologicky a ekonomicky podmíněným procesem globalizace (viz kapitolu 19), která vede k tomu, že každické místo na světě je do různé míry vystaveno působení zpráv o fotbalovém mis-

trovství světa, námezdní práci a pojmu lidských práv? V mnoha případech lze skutečně tvrdit, že národní nebo místní kultura není sdílena všemi nebo většinou obyvatel a že není ani ohraničená. Já sám jsem zkoumal tento mýtus v souvislosti se svým rodným Norskem, tedy zemí, která je považována za „kulturně homogenní“ (Eriksen, 1993b). Začaly se ozývat mnohé kritické hlasy proti přesměřování úhlednému obrazu, jaký před nás předestírá dominantní koncept kultury. Byly navrženy alternativní možnosti přístupu k pojmu (například nazírání kultury jako neohrančeného „kulturního proudu“, „diskurzivního pole“ nebo „tradice vědění“). Někteří dokonce chtěli zcela zahrnout celý koncept kultury (některé debaty k tomuto tématu najdete u Clifforda a Marcuse, 1986; u Ortner, 1999). Později se dostanu k tomu, že podobné kritice byl vystaven pojem společnost, ale přes svou problematickosti oba pojmy zůstávají stále ještě součástí konceptuální páteře antropologie. Adam Kuper (1999, s. 226) ve svém autoritativním a hluboce ambivalentním přehledu konceptu kultury poznamenává, že „v současné době antropologové při diskusích o kultuře propadají nervozitě – což je na první pohled překvapivé, protože antropologie kultury je příběhem o úspěchu“. Důvodem této „nervozity“ není jen zpochybňovaný význam pojmu kultura, ale také skutečnost, že kulturní koncepty, které jsou úzce spřízněné s klasickou antropologií, jsou využívány politicky (viz kapitoly 17 – 19).

Vztah mezi kulturou a společností lze popsat následovně: Kultura se vztahuje k získaným, kognitivním a symbolickým aspektům existence, zatímco společnost se vztahuje ke společenské organizaci lidského života, k modelům interakce a k mocenským vztahům. Důsledky tohoto analytického rozlišení, jež se mohou zdát matoucí, budou po čase zřejmé.

Stručná definice antropologie by tedy mohla znít takto: „Antropologie je srovnávací studium kulturního a sociálního života. Její nejdůležitější metodou je zúčastněné pozorování, jež spočívá v dlouhodobé terénní práci v určitém sociálním prostředí.“ Vědní obor tedy srovnává stránky různých společností a neustále pátrá po zajímavých stránkách, které by bylo možné srovnávat. Jestliže se například badatel rozhodne napsat monografii o určité skupině žijící v horách Nové Guineje, bude ji vždy popisovat z hlediska některých pojmů (například příbuzenství, gender a moc), jejichž prostřednictvím se studované společenství dá srovnávat s jinými společenstvími.

Kromě toho antropologie klade důraz na terénní výzkum, tedy na důkladné studium konkrétního sociálního a kulturního prostředí z bezprostřední blízkosti, kdy se od badatele vyžaduje, aby v daném prostředí strávil nejméně rok.

Antropologie má nepochybně mnohé rysy společné s dalšími společenskými vědami. Vlastně je skutečně obtížné rozhodnout, zda se antropologie řadí mezi přírodní, či společenské vědy. Pátráme po obecně platných zákonitostech, jako to dělají přírodovědci, nebo se snažíme pochopit a interpretovat různá lidská společenství? Dva význační antropologové své doby, E. E. Evans-Pritchard ve Velké Británii a Alfred Kroeber v USA, v padesátých letech minulého století tvrdili, že antropologie má více společného s historií než s přírodními vědami. Jejich názory byly tenkrát považovány za poněkud kacířské, ale dnes jsou zcela běžné. Přesto jsou někteří antropologové toho názoru, že obor by měl usilovat o vědeckou přesnost podobnou té, s jakou pracují přírodní vědy.

V dalších kapitolách budeme diskutovat o některých důsledcích této názorové rozdílnosti. Všichni, kdo se v praxi zabývají antropologií, se však shodnou na několika důležitých určujících rysech: antropologie je srovnávací a empirický obor; její nejdůležitější metodou je terénní výzkum; předmětem jejího zájmu je celý svět, protože nevyčleňuje jeden region či jeden typ společnosti jako významnější než jiné. Na rozdíl od sociologie nesoustředí antropologie svou pozornost na industriální svět; na rozdíl od filozofie zdůrazňuje význam empirického bádání; na rozdíl od historie studuje současné děje ve společnosti; a na rozdíl od lingvistiky zdůrazňuje při zkoumání jazyka sociální a kulturní kontext. Nepochybně existují značné přesahy do jiných věd a disciplín a zbývá se od nich ještě mnohému naučit, ale přes to všechno má antropologie svůj nezaměnitelný charakter intelektuální disciplíny. Vychází z etnografické terénní práce a zároveň se snaží popisovat skutečnou kulturní rozmanitost světa a rozvíjet teoretický pohled na kulturu a společnost.

Obecné a zvláštní

„Pokud lze o každém vědním oboru říct, že má svůj ústřední problém,“ píše Michael Carrithers (1992, s. 2), „potom ústředním problémem antropologie je rozmanitost lidského sociálního života.“ Z jiného pohledu bychom mohli říct, že antropologický výzkum a teorie se snaží nalézt rovnováhu mezi podobnostmi a odlišnostmi. Teoretické otázky se často točily kolem problematiky univerzálního oproti relativnímu: Do jaké míry se všichni lidé, kultury nebo společnosti vyznačují podobnými rysy a jaká je míra jedinečnosti každého člověka, kultury či společnosti? Protože uplatňujeme srovnávací pojmy – to znamená kulturně neutrální termíny jako systém příbuzenství, genderové role, systém dědictví

a podobně –, implicitně předpokládáme, že všechny nebo téměř všechny společnosti mají některé rysy společné. S tímto názorem však mnozí antropologové polemizují a hájí jedinečnost každé kultury nebo společnosti. Výrazný univerzalistický program nacházíme v knize Donalda Browna *Human Universals* (Brown, 1991), v níž autor tvrdí, že antropologové po celé generace přeháněli rozdíly mezi společnostmi a zanedbávali podstatné podobnosti, které spojují celé lidstvo. Ve své vlivné, i když kontroverzní knize Brown významně čerpá z jisté dřívější studie „lidských univerzálií“, mezi něž patří:

atletické sporty, dávání darů, dekorativní umění, dělba práce, dvoření, etika, etiketa, eschatologie, etnobotanika, folklor, gestikulace, hodování, hry, kalendář, kosmologie, krášlení těla, léčitelství, komunitární organizace, pohřební rituály, pozdravy, rodina, rozdělování ohně, spolupráce, tabu spojená s jídlem, tanec, vaření, věkové stupně, věštění, vláda, výcvik k čistotě, výklady snů, vzdělání...

A to uvádíme jen výběr z abecedně uspořádaného seznamu (Murdock, 1945, s. 124, citováno Brownem, 1991, s. 70). Proti takovému typu seznamu lze vznést několik námitek: že je triviální a že je důležité pochopit jedinečné projevy takových „univerzálií“; že jevy jako například „rodina“ mají v různých společnostech naprosto odlišný význam, a že tedy nelze tvrdit, že rodina je všude stejná; že tento přístup ke společnosti a kultuře odstraňuje nejdůležitější rys dobré antropologie, a to schopnost vnímat izolované jevy (například věkové stupně a tabu spojená s potravou) v širším kontextu. Například instituce dohodnutého manželství na paňdžábském venkově znamená něco zcela jiného než sjednané manželství mezi příslušníky francouzské vyšší třídy. Je to pořád stejná instituce? Ano a ne. Brown má pravdu, když obviňuje antropology ze sklonu zdůrazňovat exotické a jedinečné jevy a zanedbávat vzájemné podobnosti mezi kulturami; to však neznamená, že jeho přístup je jediným možným způsobem, jak překlenovat vzdálenosti mezi společnostmi. V dalších kapitolách budeme diskutovat o několika jiných možnostech, mezi jiným i o strukturálním funkcionalismu (všechny společnosti fungují na základě stejných obecných principů), o strukturalismu (lidská mysl má společnou architektoniku, jež nachází své vyjádření v mýtech, přibuzenství a dalších kulturních jevech), o transakcionalismu (logika lidského jednání je všude stejná) a o materialistických přístupech (kultura a společnost jsou určeny ekologickými a technologickými faktory).

Napětí mezi obecným a zvláštním je zejména v antropologii nesmírně produktivní a zůstává významným činitelem. Skrze pojem etnocentrismus je častým námětem diskusí na půdě antropologie i mimo ni.

Problém etnocentrismu

Již jednou jsme poznamenali, že společnost nebo kulturu je třeba chápat v jejich vlastních termínech. Tímto konstatováním varujeme před užíváním společné a univerzální stupnice při hodnocení libovolného společenství. Taková stupnice, nejednou používaná, může být definována dlouhověkostí, hrubým domácím produktem (HDP), demokratickými právy, podílem gramotnosti atd. Až donedávna bylo v evropské společnosti zcela běžné posuzovat neevropské společnosti podle podílu obyvatel, kteří vyznávají křesťanství. Takové třídění lidí je pro antropologii naprosto irelevantní. Chceme-li posoudit kvalitu života cizí společnosti, musíme se nejprve snažit pochopit ji zevnitř, jinak má náš soud velmi omezenou intelektuální hodnotu. To, co je v naší společnosti považováno za „dobrý život“, nemusí při pohledu z jiného hlediska vůbec vypadat přitažlivě. Chceme-li pochopit, jaký život lidé vedou, musíme se snažit porozumět jejich světu; a máme-li v tom být úspěšní, nestačí dívat se pouze na vybrané „proměnné“. Ve společnosti, kde nejsou běžné peníze ani nájemní práce, je samozřejmě pojem „roční příjem“ zcela bezvýznamný.

Tento typ argumentace lze považovat za varování před etnocentrismem. Termín etnocentrismus (vychází z řeckého *ethnos*, tedy národ) znamená, že hodnotíme jiné národy z vlastního hlediska a popisujeme je svými vlastními pojmy. Vlastnímu národu a kulturním hodnotám připisujeme ústřední postavení. V rámci tohoto způsobu myšlení se ostatní národy nutně jeví jako méněcenné napodobeniny toho našeho. Jestliže Nuerové v Súdánu nedokážou získat hypotéku na koupi domu, žijí nejspíš v méně dokonalé společnosti než my. Jestliže indiáni Kwakiutl na západním pobřeží Severní Ameriky nemají elektřinu, vedou patrně méně uspokojivý život než my. Jestliže Kačjinové v severní Barmě odmítají konverzi ke křesťanství, jsou méně civilizovaní než my, a jestliže jsou Sanové (Křováci) z pouště Kalahari negramotní, vypadají méně inteligentně než my. Takové názory jsou výrazem etnocentrického postoje, který ostatním lidem neponechává žádný prostor k tomu, aby byli jiní podle svých měřítek. Etnocentrický postoj může být vážnou překážkou porozumění. Antropologie se nesnaží porovnávat cizince měřítky vlastní společnosti a klást příslušníky vlastní společnosti na

vrcholek pomyslné pyramidu, ale požaduje, abychom chápali rozličné společnosti tak, jak se jeví *zevnitř*. Antropologie nemůže odpovědět na otázku, která společnost je lepší než jiné, prostě proto, že si takovou otázku vůbec neklade. Zeptáme-li se antropologa, jak vypadá dobrý život, dostane se nám odpovědi, že každá společnost má svou vlastní definici dobrého života.

Kromě toho také platí, že etnocentrická předpojatost, která je někdy hůře rozpoznatelná než moralistické soudy, může ovlivnit samotné pojmy, jimiž popisujeme a klasifikujeme svět. Někteří teoretikové například prohlašují, že je nemístné hovořit o politice a příbuzenství v souvislosti se společnostmi, jež postrádají pojmy „politika“ a „příbuzenství“. Politika je součástí etnografovy společnosti, a nikoli té, kterou studuje. Později se k tomuto základnímu problému vrátíme.

Kulturní relativismus je někdy považován za protiklad etnocentrismu. Podstatou kulturního relativismu je doktrína, že společnosti nebo kultury jsou kvalitativně odlišné a mají svou vlastní jedinečnou vnitřní logiku. Proto je z vědeckého hlediska absurdní posuzovat je podle stejných měřítek. Jestliže například umístíme Sany na dolní místo žebříčku, jehož parametry jsou gramotnost a roční příjem, je tento žebříček pro Sany irelevantní, pokud se ukáže, že nepřikládají žádný význam penězům a knihám. Mělo by také být zřejmé, že v kulturně relativistickém rámci nelze tvrdit, že společnost s mnoha auty je „lepší“ než společnost, která má aut méně, nebo že počet kin vztažený na počet obyvatel je ukazatelem kvality života.

Kulturní relativismus je nepostradatelným a nesporným teoretickým předpokladem a základním metodologickým pravidlem v naší snaze porozumět cizím společnostem pokud možno nepředpojatým způsobem. Jako etický princip je však v praxi patrně neuskutečnitelný, protože naznačuje, že všechno je stejně dobré, pokud to v dané společnosti má smysl. Konečným důsledkem může být nihilismus. Z tohoto důvodu je možná vhodné zdůraznit, že mnozí antropologové jsou ve své každodenní práci bezúhonní kulturní relativisté, zatímco ve svém soukromém životě mají jednoznačnou a často i dogmatickou představu o tom, co je správné a co špatné. Současné debaty o právech menšin a o multikulturalismu v západních společnostech svědčí o potřebě antropologických znalostí a o nemožnosti najít jednoduché řešení těchto složitých problémů, jimiž se budeme zabývat v dalších kapitolách.

Kulturní relativismus nelze klást do přímého protikladu k etnocentrismu z jednoho prostého důvodu – neobsahuje morální princip. Princip kulturního relativismu v antropologii je metodologický – pomáhá nám zkoumat a srovnávat společnosti, aniž bychom je vztahovali k intelektuálně irelevantní morální stupnici.

Z toho však logicky nevyplývá, že není žádný rozdíl mezi dobrým a špatným. Nakonec je třeba uvést, že mnozí antropologové chtějí objevit obecné a sdílené stránky lidstva nebo lidských společenství. Takový projekt nemusí být v rozporu s kulturním relativismem, přestože univerzalizmus – doktrína zdůrazňující podobnosti mezi lidmi – je často považován za opak kulturního relativismu. Člověk může být na určité úrovni antropologické analýzy relativistou a zároveň může zastávat názor, že konkrétní základní model je společný všem společnostem nebo lidem. Mnozí jsou ochotni tvrdit, že právě toto je smyslem antropologie: objevovat jedinečnost každého společenského a kulturního uspořádání a *současně* hledat způsoby, které jsou společné celému lidstvu.

Doporučená literatura

- Evans-Pritchard, E. E.: *Social Anthropology*. Glencoe, Free Press 1951.
 Geertz, C.: *The Uses of Diversity*. In Borofsky, R. (ed.): *Assessing Cultural Anthropology*. New York, McGraw-Hill 1994.
 Kuper, A.: *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School* (3. vydání). London, Routledge 1996.